

GINTAUTAS VYŠNIAUSKAS

Klaipėdos universitetas, Lietuva
Klaipėda University, Lithuania

TIKĖJIMO TIKĖJIMAI

The Believes of Faith

SUMMARY

Triumph of liberalism, announced by Fukuyama in 1992, resulted in the international financial and economic crisis of 2007–2009. Political crisis followed in the shape of the Brexit and MAGA dividing Western society in two hostile camps: liberals and traditionalists, globalists and nationalists. Since up till now the former held sway, their ideology, as a possible cause of those crises, came under scrutiny which revealed its many religious traits. Therefore some researchers concluded that present liberalism is closer to religious faith than to philosophical or political theory. This article considers is that possible and how it is possible? Employing methodology of general semantics it shows that absurdity of expectations is the main common trait of Christian as well as liberal doctrines. But in order to become religious faith, these doctrines have to have political institutions – churches and governments – which promote and realize their own profitable business projects.

SANTRAUKA

1992 m. Fukuyama'os paskelbtas liberalizmo triumfas baigėsi 2007–2009 m. finansine ir ekonomine krize, kurią lydėjo politinė krizė, ryškiausiai pasireiškusi Anglijos pasitraukimu iš Europos Sąjungos ir Donaldo Trumpo išrinkimu 45-uoju Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentu. Šios krizės Vakarų šalių visuomenės suskaldė į dvi priešiškas stovyklas: liberalus ir tradicionalistus, globalistus ir nacionalistus. Kadangi iki šiol viešpatavo pirmieji, tai jų ideologija, kaip galima minėtų krizių priežastis, susilaukė itin atidaus kritinio dėmesio, atskleidusio daugybę jos religinio tikėjimo bruožų. Todėl kai kurie tyrinėtojai padarė išvadą, kad nūdienos liberalizmas yra labiau religija negu filosofinė ar politinė doktrina. Šis straipsnis bando atsakyti į klausimus: ar tai įmanoma, o jeigu įmanoma, tai kaip ir kodėl įmanoma? Remiantis bendrosios semantikos metodologija parodoma, kad lūkesčių absurdiškumas yra bendras krikščioniškosios ir liberaliosios doktrinos bruožas. Bet tam, kad tos doktrinos taptų religiniu tikėjimu, būtinos politinės institucijos – bažnyčios ir vyriausybės, – kuriančios ir realizuojančios pelningus savo verslo projektus.

RAKTAŽODŽIAI: liberalizmas, neoliberalizmas, tikėjimas, pilietinė religija, bendroji semantika, transcendencija.

KEY WORDS: liberalism, neoliberalism, faith, civil religion, general semantics, transcendence.

IVADAS

Dvi Alvydo Jokubaičio monografijos – *Liberalizmas kaip pilietinė religija* ir *Politinis idiotas. Apie neišvengiamą politikos kvailybę* – skatina imtis tikėjimo temos. Jos rodo, kad tikėjimo problema Lietuvoje ir pasaulyje vėl tampa aktuali.

Pirmoje monografijoje autorius įrodinėja, kad šiandieninis liberalizmas yra ne mokslo teorija ir net ne filosofija, o

„tik religiją pakeisti bandanti pilietinės religijos forma“ (Jokubaitis 2017: 245), antroje kad idiotizmas politikoje neišvengiamas (Jokubaitis 2019).

Ar įmanoma, kad pasaulietinė ideologija taptų religija? Ir jeigu įmanoma, tai kaip įmanoma? Į šiuos klausimus pabandyčiau atsakyti.

KAIP MES ATSIDŪRĖME ŠIAME MĖŠLE?

Tarkime, kad „pilietinė religija“ galima pavadinti kiekvieną savo pažadų netesiančią ideologiją: Italijos fašizmą, Vokietijos nacizmą, Tarybų Sąjungos komunizmą ir pan. Tarkime, kad jos visos galutinai žlugo ir užleido žmoniją liberalizmui. Paraišką globaliam liberalizmo viešpatavimui 1989 m. padavė Francis Fukuyama straipsnyje *The End of History?*, kuriame teigė, jog tikėtina, kad „liberali demokratija yra galutinis žmonijos ideologinės evoliucijos taškas bei istorijos pabaigą reiškianti valdymo forma“ (Fukuyama 1989)¹. Anot Yuval Noah Harari, 1991 m. žlugus komunizmo ideologijos puoselėtojai ir skleidėjai Tarybų Sąjungai, „liberalioji demokratija iššliaužė iš istorijos šiukšliadėžės, nusipurte dulkes ir užvaldė pasaulį“ (Harari 2018: 240). Daugelis į ją sudėjo savo viltis. Tačiau, nepraėjus nė 20 liberalios demokratijos viešpatavimo metų, daugumai teko nusivilti patyrus 2007–2009 m. finansinės ir ekonominės krizės šoką. Tad kilo įtarimas, kad iš istorijos šiukšliadėžės iššliaužė ne senas geras liberalizmas, o kažkas visiškai kita.

Jokubaitis teigia, jog tai, kas šiandien vadinama liberalizmu, yra viena kitai prieštaraujančių doktrinų rinkinys (Jokubaitis 2017: 30), tačiau šio savo teiginio jis nesukonkretina, bet susitelkia ties liberalizmo kritika apskritai, nuo ardomosios jo veiklos gindamas moralę, krikščionybę ir tai, ką jis vadina visuomenėje netelpančiu vidiniu žmogumi (Jokubaitis 2019). Vis dėlto tokia apskritai pagrįsta kritika turi vieną trūkumą: ji kompromituoja šito nelabai nusipelnusį klasikinį liberalizmą, tiesiogiai nesusijusį su ekonominiais ir technologiniais komunistinės Kinijos laimėjimais, ginkluotu Rusijos ir Šiaurės Korėjos nesukalbamumu, drastiška islamo pasaulio demokratizacijos nesėkme, migrantais, „Brexit“ ir Donaldu Trumpu.

„Kaip mes patekome į šitą mėšlą?“ – klausia britų rašytojas George'as Monbiotas ir atsako: kaltas neoliberalizmas, kuris taip giliai įsismelkė į Vakarų šalių visuomenes, kad tapo beveik nepastebimas (Monbiot 2016). Neatsitiktinai 1992 m. skelbdamas istorijos pabaigą Fukuyama jį supainiojo su liberalizmu apskritai (Fu-

kuyama 1992), o Harari dar ir dabar neįžvelgia liberalizmo ir neoliberalizmo skirtingumo (Harari 2018b). Todėl atrodo, kad neoliberalizmo priešpriešinimas liberalizmui yra pamatuotas ir net būtinas siekiant tikslesnės reiškinio analizės.

Tačiau Jokubaitis tokios liberalizmo ir neoliberalizmo perskyros nedaro, bet atkreipia dėmesį į tai, kad pati liberaliosios demokratijos sąvoka yra prieštaringa, nes liberalizmas diegia individualizmą – politinio idiotizmo generatorių, o demokratija reikalauja kolektyvinių sprendimų (Jokubaitis 2017: 33).

Atrodo, kad ką tik paminėtiems mąstytojams būtų pravartu pasinaudoti bend-

rosios semantikos pradininko Alfredo Korzybski'o metodiniu patarimu skirtinguose kontekstuose vartojamas tas pačias abstrakčias sąvokas žymėti indeksais ir datomis ir šitaip apriboti jų apimtį, bet praturtinti jų turinį (Korzybski 1994: lx): juk akivaizdu, kad XVIII a. Jungtinių Valstijų liberalizmas skyrėsi nuo to pat amžiaus Prancūzijos liberalizmo, ir tuo labiau nuo XIX ar XX a. Vakarų Europos liberalizmo. O visų jų įvardijimas tuo pačiu terminu apsunkena pastangas suprasti, kas liberalizmą dabar daro religija. Panašiai kaip „tikėjimas“ slepia tai, kas tam tikrą doktriną padaro religija.

TIKĖJIMO DINAMIKA

Kaip ir „liberalizmas“, „tikėjimas“ yra gana plati skėtinė sąvoka, apimanti ištisą tikėjimo rūšių spektrą. Priešingose šio spektro kraštuose matome *pragmatinį* ir *religinį*², o tarp jų – *absurdišką* tikėjimą. Kad būtų patogiau, pasinaudosime Korzybski'o indeksais, pragmatinį tikėjimą pažymėdami terminu „tikėjimas₁“, tikėjimą absurdu – „tikėjimu₂“, religinį tikėjimą – „tikėjimu₃“ (Korzybski 1994: lxiii). Tikėjimą₁ galima vadinti pasitikėjimu, nes jis pasireiškia kasdienėje žmonių bendradarbiavimo praktikoje. Pavyzdžiui, tikime, kad pažadas bus ištesėtas, nes pasitikime jį davusiu asmeniu. Tikėjimui nepasiteisinus, galime sužinoti to priežastis ir nuspręsti, ar ateityje tuo asmeniu pasitikėti, ar nepasitikėti. Absurdiško ir tuo labiau religinio tikėjimo atveju tokios galimybės neturime.

Išgirdę Kristaus pažadą – *vėl sugrįšiu ir jus pas save pasiimsiu* (Jn 14, 3), – apaštalai laukė: ryt arba poryt, arba užporyt

jis ateis ir mus pasiims, juk pažadėjo. Jie regėjo prisikėlusį Kristų, girdėjo jo žodžius, juo pasitikėjo (tikėjimas₁). Tačiau metai slinko, o Kristus negrįžo. Dešimt iš dvylikos jo apaštalų mirė kankinių mirtimis: Andrius buvo nukryžiuotas ant X formos kryžiaus; Simonas Petras ir Pilypas – nukryžiuoti žemyn galva; Baltramiejui gyvam nulupta oda; Jokūbas Jau nesnysis – tiesiog nukryžiuotas, Jokūbas Vyresnysis ir Tadas Judas – nukirsdinti; Simonas iš Kanaano – gyvas perpjautas pjūklui; Tomas – nudurtas ietimi; Matas – nukankintas.

Apaštalas Paulius, kuris gyvo Kristaus nepažinojo ir jo pažado sugrįžti savo ausimis negirdėjo, pajuto, kad pragmatinis tikėjimas Kristumi silpsta, kitaip tariant, tikėjimas₁ transformuojasi į tikėjimą₂:

Skelbiama apie Kristų, kad jis buvo prikeltas iš numirusių, tad kaipgi kai kurie iš jūsų sako, jog nesą mirusiųjų prisikėli-

mo?! Jeigu nėra mirusiųjų prisikėlimo, tai ir Kristus nebuvo prikeltas. O jei Kristus nebuvo prikeltas, tai tuščias mūsų skelbimas ir tuščias jūsų tikėjimas. Tuomet mes liekame melagingi Dievo liudytojai, nes liudijome Dievo akyse, kad jis prikėlęs Kristų, kurio jis nėra prikėlęs, jeigu mirusieji negali būti prikelti. Juk jei mirusieji negali būti prikelti, tai ir Kristus nebuvo prikeltas. O jei Kristus nebuvo prikeltas, tai jūsų tikėjimas tuščias, ir jūs dar tebesate savo nuodėmėse. Taip pat ir užmigusieji Kristuje yra žuvę. Ir jei vien dėl šio gyvenimo dėjome savo viltis į Kristų, tai mes labiausiai apgailėtini iš visų žmonių (1 Kor 15, 12–19).

Juodžiausia neviltingi dvelkia šie trylikto apaštalo (kuris irgi mirė kankinio mirtimi) žodžiai. Jie fiksuoja faktą, kad tikėjimo spektre pasitikėjimas pajudėjo absurdo link. Ir kuo labiau Kristaus pažadas tolsta į praeitį, tuo labiau auga laukimo absurdas, kurį maitina tai, kad tik negausus būrelis suinteresuotų asmenų buvo tiesioginiai prisikėlimo liudininkai, kad visiems kitiems privalu tikėti jų žodžiais, kurių teisingumo jie negali patikrinti ir negali žinoti Kristaus negrįžimo priežasčių, nes jos yra transcendentinės, anapasinės.

Pažado nevykdymas griaua pasitikėjimą įvykio liudininkų pasakojimu, skatina abejoti paties įvykio tikrumu ir veda prie išvados, kad minėtas pasakojimas – tai tik suinteresuotų asmenų norus aptarnaujančio proto kuriama iliuzija, saviapgaulė grindžiama apgaulė. O jeigu taip, tai „mes liekame melagingi Dievo liudytojai“. Tai – skandalas sąmonėje, tai – katastrofa, kurios suinteresuotieji negali sau leisti, nes sugriūtų visa jų per tokias kančias sukonstruota pasaulėžiūra.

Tačiau vienintelis dalykas, kurį Paulius gali priešpriešinti minėtai logiškai išvadai, yra jo asmeninės haliucinacijos, patirtos kelyje į Damaską (Apd 22, 6–11). Haliucinacijos – per silpnas argumentas susvyravusiam tikėjimui paremti. Bet Paulius randa genialią išeitį: jis perkainoja vertybes, kvailybę ir išmintį sukeičdamas vietomis (1 Kor 1, 17–31). Koks tai rizikingas, neviltingas pakurstytas žingsnis puikiai atskleidžia vieno iš ankstyviausių Bažnyčios tėvų Kvinto Septimijaus Florento Tertuliano polemikoje su gnostiku Markionu pasakyti žodžiai:

Tarkime, kad egzistuoja ir kiti dalykai, kuriuos Dievas pasirinko kaip priešpriešą pasaulio išminčiai. Tačiau šio pasaulio išminties šalininkai labiau linkę tikėti, kad Jupiteris pasivertė jaučiu arba gulbe, negu Markionas, kad Kristus tapo tikru žmogumi. <...> Juk kas galėtų būti Dievui negarbingiau, kas galėtų būti gėdingiau, negu gimti arba mirti, būti išnešiotam arba nukryžiuotam, apipjaustytam arba prikaltam, augintam arba palaidotam, įėdžias paguldytam ar į kapą padėtam? Išmintingesnis būsi, jeigu ir tuo netikėsi. Tačiau tu negali būti išmintingas, jeigu šiam pasauliui netapsi kvailiu, tikinčiu kvilais Dievo dalykais. Ar ne todėl iš savo raštų nepašalinai Kristaus kančių, kad pavadintas vaiduokliu, jis jų nepatyrė? Jau minėjome, kad lygiai taip pat jis galėjo patirti tariamo gimimo ir kūdikystės gėdą. Bet dabar, tiesos žudike, atsakyk, ar tikrai Dievas nebuvo nukryžiuotas? Ar tikrai nemirė ant kryžiaus? Ar tikrai nebuvo prikeltas, nes nebuvo tikrai miręs? Ar Paulius melu mus privertė įtikėti į Jėzų nukryžiuotąjį; ar melavo, kad jis buvo palaidotas; ar melavo kalbėdamas apie jo prisikėlimą? Tokiu atveju mūsų tikėjimas būtų apgaulė ir visa, ko tikimės iš Kristaus, bus tik vaizduotės

žaismas. Tu, Dievo žudikus teisinantis, kad Kristus nuo jų nepatyrė jokių kančių, nes iš tiesų nemirė. Tu, visų žmonių pikčiausias, pasigailėk vienintelės viso pasaulio vilties. Kodėl griauai tikėjimui būtiną gėdą? Visa, kas Dievui gėdinga, man tinka: esu išganytas, jei nesigėdiju savojo Dievo. Juk pasakyta: „Jei kas gėdisi manęs... to gėdysis ir Žmogaus Sūnus...“ (Mk 8, 38). Nematau gėdai jokio kito pateisinimo, išskyrus tai, kad ją niekindamas esu kilniai begėdiškas ir palaimingai kvailas. Dievo sūnus buvo nukryžiuotas: man negėda, nes tai gėdinga. Dievo sūnus numirė: visiškai tikėtina, nes kvaila. Ir palaidotas prisikėlė: tai tikra, nes neįmanoma (Tertullianus 1956: V, 10-25)³.

„Tikiu, nes tai kvaila“, – tiksliausia tikėjimo₂ formulė. Ir kuo didesne kvailybe tikima, tuo didesnis tikinčiojo nuopelnas jo paties ir bendraminčių akyse. Atrodo, kad tokiu tikėjimu gyvenantys žmonės

savo sąmonės gelmėse nutuokia, kad jų tikėjimas tuščias, ir tą tuštumą stengiasi užpildyti į savo tikėjimo lauką įtraukdami kuo daugiau neofitų. Kryžiaus karai, inkvizicija, religiniai karai, klasių kova yra tų pastangų vaisiai. Išplitęs ir sustiprėjęs tikėjimas₂ sukuria savo institucijas ir tampa tikėjimu₃, t. y. religiniu tikėjimu, arba verslo projektu: mokėk dabar – prekę gausi aname pasaulyje. Būtent prieš tokį Šventojo Sosto projektą XVI a. sukilo Martynas Liuteris ir kiti protestantizmo atstovai. Galiausiai, praėjus 1882 metams po Kristaus, Nietzsche skelbia Dievo mirtį (1995: 125). „Ši katalikybė išnyks. Vos per dvidešimt penkerius metus ji išnyks. Jos visiškai neliks, žmonės ją pamirš“, – šiandien pranašauja vienos katalikiškiausių valstybių prezidentas Rodrigo Duterte (2019). Atrodo, kad neoliberalizmo laukia toks pat likimas.

KOMUNIZMO BELAUKIANT

1961 m. Tarybų Sąjungos Komunistų Partijos generalinis sekretorius Nikita Chruščiovas oficialiai pareiškė: „Komunizmo pergalė visada buvo svarbiausias, galutinis Lenino partijos tikslas. Dabar ši svajonė – komunizmas – tampa tikrove. Ne tik mūsų palikuonys, bet ir mes su jumis, draugai, mūsų tarybinių žmonių karta gyvens komunizme“ (Хрущев 1961)⁴. Pagal jo prognozę komunizmas turėjo ateiti 1980 m. Tai buvo didelė propagandinė klaida, komunizmo ideologams atėmusi galimybę išnaudoti ateities transcendenciją⁵.

1980-ieji atėjo ir praėjo, tačiau komunizmas nepasirodė. Tarybiniai žmonės pasijuto tarsi Samuelio Becketto tragiko-

medijos *Belaukiant Godo* herojai, svarstantys alternatyvą: pasikarti ar toliau laukti. Becketto šedevras jiems padėjo suprasti, kad komunizmo laukti beprasmiška. Todėl per istoriškai trumpą dvidešimties metų laikotarpį jie išardė pačią komunistinio projekto instituciją – Tarybų Sąjungą⁶ – ir atsidūrė neoliberalizmo glėbyje. Šis juos kaip mat suskirstė į tuos, kurie dirba „laisvosios rinkos“ sistemai (apytikriai 99%), ir tuos, kuriems ji dirba (apytikriai 1%, kuri sudarė buvusi partinė nomenklatūra ir jai artimi inteligentijos atstovai). Pavyzdžiui, „palūkanų įmokos daugiausia yra pinigų pervedimas iš vargingiau gyvenančių žmonių kišenės į turtuolių sąskaitas. Dėl turto mokesčių ir

mažėjančio valstybinio finansavimo pieliečių pečius ima slėgti vis didesnės skolos (pagalvokite vien apie stipendijų studentams pakeitimą studijų paskolomis), o bankininkai ir jų valdytojai iš to sau susišluoja pelną (Monbiot 2019). Dauguma, vis daugiau dirbdama, vis labiau santykinai skursta, mažuma imituodama veiklą arba visiškai nieko neveikdama absoliučiai lobsta. Galima sakyti, kad pastaroji visuomenės dalis komunizmo sulaukė. Kitiems, kaip ir anksčiau visais laikais, belieka laukti Godo. Juk antikinė

demokratija gyvavo vergovės pagrindu. Kodėl komunizmas nedaugeliui negalėtų gyvuoti daugumos išnaudojimo pagrindu? Tuo labiau, kad neoliberalizmo ideologai tai aiškina kaip savaimę suprantamą dalyką: „Turtingieji įtikina save, kad turta jie įgijo dėl savo nuopelnų ignoruodami įvairias privilegijas, tokias kaip išsilavinimas, paveldėjimas ir klasė, galimai padėjusias jiems įgyti tą turta. Neturtingieji ima kaltinti save dėl savo nesėkmių, net jei iš tiesų jie negali pakeisti savo gyvenimo aplinkybių“ (ten pat).

TIKĖJIMAS

Samuelio Becketto tragikomedija *Belaukiant Godo* yra meninis tikėjimo² modelis. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad pjesė yra krikščioniško tikėjimo parodija:

VLADIMIRAS. Bet tu negali vaikščioti basas?

ESTRAGONAS. Kristus vaikščiojo.

VLADIMIRAS. Kristus! Kuo jis čia dėtas?

Tu juk nesiruoši jam prilygti!

ESTRAGONAS. Visą gyvenimą stengiausi jam prilygti.

VLADIMIRAS. Bet ten, kur jis gyveno, buvo šilta ir sausa!

ESTRAGONAS. Taip. Ir nukryžiuodavo greitai (Beckett 1994: 82, 83).⁷

Tačiau savižudybės leitmotyvas – „Pasikarkim tuojau pat“ – ir abejingumas Šventajam Raštui:

VLADIMIRAS. Ar esi kada nors skaitęs Bibliją?

ESTRAGONAS. Bibliją... (*Galvoja*) Ko gero, buvau į ją pažvelgęs.

VLADIMIRAS. Ar prisimeni Evangelijas?

ESTRAGONAS. Prisimenu spalvotus Šventosios Žemės žemėlapius. Labai gražūs. Negyvoji jūra blyškiai mėlyna.

Vien į ją bežiūrėdamas pajusdavau troškulį. Štai kur, sakydavau, mes vyksim praleisti medaus mėnesio. Plaukiosim. Būsime laimingi (Beckett 1994: 7).

parodo, kad šis modelis yra universalus, t. y. tinka ir religijoms, ir pasaulietinėms ideologijoms. Jis taiko į pačias žmogiškosios egzistencijos gelmes, iš kurių išnyra ne tik religijų, bet ir politikų kvailybė. Godo laukimas abi susieja. Todėl „žmonės į absurdo teatro spektaklius eina pasisemti išminties“ (Jokubaitis 2019: 114).

Bergždžias laukimas to, kas niekada neateis, teikia atramą kjerkegoriškajam tikėjimo šuoliui vienvėje. Tačiau pasaulietinės ideologijos išpažinėjui toks šuolis nėra įmanomas, nes ji yra pernelyg pragmatiška, turi tik žemiškos ateities transcendenciją ir negali pasiūlyti tokiam šuoliui būtinos dieviškosios transcendencijos.

Bet tai, kas neįmanoma vienvėje, įmanoma kolektyve. Todėl, nepaisant akivaizdaus bankroto, neoliberalizmas,

kartu su atgyvenusiomis religijomis, tebeturi daugybę šalininkų net tarp 99%⁸. Todėl „visai kaip komunizmas, neoliberalizmas yra dievas, kuris žlugo, tačiau

suzombėjusi doktrina šlitiniuoja ir toliau“ (Monbiot 2019). Tad Jokubaitis teišsus liberalizmą (tiksliau – neoliberalizmą) vadindamas religija.

IŠVADOS

1. XX a. aštuntajame dešimtmetyje išpopuliarėjusi, o devintajame dešimtmetyje Vakarų šalyse įsigalėjusi neoliberalizmo ideologija 2007–2009 m. sukėlė pasaulio finansų krizę ir ekonomikos

recesiją. Toliau su ja sieti žmonijos viltis – vadinasi, laukti Godo.

2. Alfredo Krorzybski'o bendrosios semantikos metodologija naudinga tiriant tikėjimo ir liberalizmo raidos dinamiką.

Literatūra

Beckett Samuel. 1994. *Waiting for Godot*. New York: Grove Press.

Duterte Rodrigo. 2019. Catholicism will disappear in 25 years, Duterte says. *CNN* <http://nine.cnn-philippines.com/news/2019/02/25/Catholicism-25-years-disappear-Rodrigo-Duterte.html>

Fukuyama Francis. 1989. The End of History? *The National Interest* 16 (Summer 1989): 3–18.

Fukuyama Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: The Free Press.

Harari Yuval Noah. 2018a. *Homo deus. Glausta rytojaus istorija*. Iš anglų k. vertė T. Juras. Vilnius: Kitos knygos.

Harari Yuval Noah. 2018b. *21 Lessons for 21st Century*. New York: Vintage Books.

Jokubaitis Alvydas. 2017. *Liberalizmas kaip pilietinė religija*. Vilnius: Tyto alba.

Jokubaitis Alvydas. 2019. *Politinis idiotas. Apie neišvengiamą politikos kvailybę*. Vilnius: Tyto alba.

Korzybski Alfred. 1994. *Science and Sanity, the fifth edition*. Brooklin. New York: Institute of General Semantics.

Monbiot George. 2016. *How We Did Get Into This Mess?* London, New York: Verso.

Monbiot George. 2019. Neoliberalizmo ideologija – visų mūsų problemų priežastis. *Pro patria* <http://www.propatria.lt/2019/03/george-monbiot-neoliberalizmo.html>

Nietzsche Friedrich. 1995. *Linksmasis mokslas*. Vilnius: Pradai.

Tertullianus. 1956. *De Carne Christi*. E. Evans (ed.). http://www.tertullian.org/articles/evans_carn/evans_carn_00index.htm

Хрущев Никита Сергеевич. 1961. *О Программе Коммунистической Партии Советского Союза*. <http://www.historyru.com/doc/persons/xr/docorg/doc10c.html>

Nuorodos

¹ Mano vertimas iš anglų kalbos.

² Panašų suskirstymą matome ir Tomo Akviniečio filosofijoje. *Svarstytuose klausimuose* nagrinėdamas klausimą, kas yra tikėjimas, jis rašo: „[religinis] tikėjimas atskiriamas nuo kasdieniškai suprantamo tikėjimo, pasireiškiančio tuo, jog sakoma, kad tikime kai stipriai laikomės savo nuomonės arba tikime kurio nors žmogaus liudijimu“ (*De ver.* q. 14, a. 2, in c.) Mano vertimas iš lotynų kalbos.

³ Mano vertimas iš lotynų kalbos.

⁴ Mano vertimas iš rusų kalbos.

⁵ Gal tai buvo viena iš priežasčių, dėl kurios N. Chruščiovas 1964 m. buvo pašalintas iš užimamų pareigų ir įkalintas savo namuose. Jis mirė 1971 m. nuo širdies smūgio.

⁶ Jos vaidmenį sėkmingai perėmė komunistinė Kinija, tikras Vakarų liberalizmo galvos skausmas.

⁷ Čia ir toliau mano vertimas iš anglų kalbos.

⁸ Kodėl jį garbina 1%, aišku savaime.